

Notikuma vieta – dzīve

Par Roberta Daubura krimināldrāmu "Ko var cilvēks" Latvijas Nacionālajā teātrī.

VALDA ČAKARE

Optisks instruments

Atbilstošāku virsrakstu nekā Jāņa Joneva lugā "Ko var cilvēks" ierakstīto lakonisko vārdkopu "Notikuma vieta – dzīve" recenzijai par Roberta Daubura debijas iestudējumu Nacionālajā teātrī, šķiet, nevar iedomāties. Režisora ideja veidot izrādi, iedvesmojoties no izmeklētājas Ritas Aksenokas profesionālās pieredzes, ir ne viena, bet vairāku žetonu vērtā tieši tāpēc, ka ne jau noziegumu iecerēts padarīt par galveno mākslinieciskās izpētes objektu.

Kaut arī žanrs definēts kā krimināldrāma, krimiķis izrādē kalpo vien kā optisks instruments dzīves nejaušību un likumsakarību novērošanai; tas ir impulss centieniem noskaidrot, cik lielā mērā nejaušības un likumsakarības nosaka cilvēka dzīvi un izvēles. Līdzīgu efektu "Dirty Deal Teatro" muzikālajā izrādē "Alfas" savulaik izdevās panākt režisora Valtera Sīļa, libretista Jāņa Baloža un komponista Edgara Raginska komandai, kura kameroperas žanrā izspēlēja konkrētu 2011. gada notikumu – policistu iniciētu spēļu zāles aplaupīšanu Jēkabpilī, tādējādi ne tikai uzrādot problēmas tiesībsargājošajās institūcijās, bet arī paverot plašāku skatu uz Latvijas realitāti pēc neatkarības atgūšanas.

Rita un Aleksandrs

Rita Aksenoka ir Ģenerālprokuratūras Sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas pārvaldes priekšiece vairāk nekā trīsdesmit gadu garumā. Gūglē atrodamās pagājušā gadsimta 60. un 70. gados uzņemtas fotogrāfijas rāda miniatūru sievieti ar harmoniskiem, skaistiem sejas vaibstiem un tumšiem, citkārt arī blondiem matiem. (Bija tāds iecienīts līdzeklis – blondarāns. Starp citu, nopērkams arī tagad.) Tikai formastērps ar zīmotnēm attēlos ļauj ieraudzīt viņas piederību prokuroru cunftei. Par Ritas Aksenokas iespaidīgo veikumu, atklājot sarežģītus noziegumus, vēstī gan Lāsma Gaitnieces sastādītā grāmata "Skandalozākie noziegumi Latvijas vēsturē" (2024), gan intervijas plašsaziņas līdzekļos, sevišķi [saruna](#) Arņa Krauzes rīdītajā "Laikmetu krustpunktā".

Lugas autors Jānis Joņevs, nebūdams pirmoreiz ar pīpi uz jumta, ir ņēmis vērā, ka izrādes notikumam nepieciešams virzītājspēks, turklāt tāds, kas būtu rodams nevis tikai ārējos apstākļos, bet galvenokārt iekšējās garīgās norisēs. Tālab viņa lugas mugurkaulu veido divu spēcīgu personību pretstāve: izmeklētājam Ritai ir tikpat ietekmīgs antagonists – bruņotas bandas vadonis Aleksandrs Volkevičs, kura organizētie noziegumi ar trīssimt atklātām epizodēm ir viena no Ritas skaļākajām lietām.

Trāpa nekļūdīgi

Publika vēl nav beigusi ieņemt vietas tieši pretī Aktieru zāles spēles laukumam, kad atskan metāliska dārdoņa, kura pēc brīža vēl un vēlreiz atkārtosies. Dibenplānā pustumsā rēgojas norūsējušas vai varbūt sakaltušu asiņu pēdām klātas garāžas durvis. Tās ir pusnovērtas, un spraugā vīd zemē guļošs objekts – laikam jau cilvēka ķermenis. Pēc brīža telpa ar gaismu mākslinieces Kristas Erdmanes gādību kļūst skaidri saskatāma un, pat ja programiņā nebūtu ierakstīts, ka scenogrāfs un kostīmu autors ir Kristians Brekte, no tā, ko ieraugām, uzvējo kas ironisks vai parodisks, tieši viņam raksturīgs. Sevišķi brīdī, kad guļošais ķermenis – Aleksandrs Volkevičs – pieslejas kājās un sāk apmainīties replikām ar maskotu sievieti pagaros, zili brūni raibos svārkos, brūnā jaciņā un apkārušos ar lērumu dzintara rotu. Maska pēc katras frāzes izaicinoši groteski smejas, un ķēdes, kurās Volkevičs dekoratīvi saslēgts, pretīgi žvadz. Vēlāk tajās tiks iekārti metālkalumi – tādi kā vārtu fragmenti ar putna, zivs, cilvēka acs vai degošas sveces siluetu. Izrādes gaitā tie asociēties arī ar cietuma restēm vai simboliski – ar barjerām, kuras mēdz šķirt cilvēku no cilvēka.

Atmosfērā jaušams kas ļoti pazīstams, jo atceros dabā redzējusi to, ko nevar atcerēties 20. gadsimta 80. gados dzimušie Brekte un Joņevs, kur nu vēl neatkarības laika bērns Dauburs. Šādi un līdzīgi metālkalumi 70. gados dekorēja ne tikai kinoteātru "Pionieris" vai "Rīga" kafejnīcas, bet bija iecienīti arī citur publiskajā telpā un ieraugāmi tiem laikiem lepnu savrupmāju vai kapu vārtos. Tāpat arī dzintara rotas sievietēm – krelles tika valkātas kā līdzeklis pret palielinātu vairogdziedzeri, piespraudes un gredzeni – kā sociālā un politiskā perifērijā nostumtā latviskuma apliecinājums. Pilsētu mikrorajonos aiz garāžu noplukušajām durvīm slēpās krāmu kaudzes.

Kristiana Brektes izvēlēto zīmju kombinācija toreizējo izjūtu un domu telpā trāpa nekļūdīgi. Atmiņā uzpeld epizode, kad 1970. gados, kāda pasniedzēja mudināti vai aiz ziņkārības, kopā ar kursa biedriem uz brīdi ielavījāties maniaka Rogaļova tiesas sēdē. Vai varbūt arī neielavījāties – tikai pastāvējām pie tiesas nama. Nav svarīgi. Svarīgi, ka izrādes veidotājiem bez pretenzijas uz atbilstību burtam izdevies atmodināt laika garu.

Divi (labi) cilvēki

Pēc brīža dēmoniski smejošā sieviete masku noņem. Zem tās ir Sanitas Paulas Rita – neliela auguma jauna, izskatīga sieviete, pāri pleciem krītošiem gariem, cirtainiem matiem, taisnu muguru, tāda lietišķa un akurāta. Ar pašcieņu un savas vērtības apziņu; liekas, ļoti krampīga. Ikdienas profesionālajā darbībā pieredzētās šausmas alkoholā neslīcina. "Paldies, nē!" – Paulas Rita no šādas iespējamības norobežojas ar izlēmīgu žestu, noraidošī pavēršot plaukstu pret publiku. Viņai pretī kā ķēdēs sagūstīts Tarzāns slejas divreiz garākais Mārča Maņjakova Aleksandrs – plecīgs un pārsteidzoši harmonisks. Tāpat kā Rita viņš liekas esam akurāts un ar savas vērtības apziņu. Lāgiem sejā iegulst bravūrīgs vaibsts, bet tas tā – formas pēc. Par noziedzības kontekstu šķiet atgādinām vien Tomasa Anča īdošā mūzika, kas urbjas smadzenēs, raisot diskomfortu.

Kristians Brekte uz programmas vāka uzzīmējis trejgalvu pūķi. Katrai no galvām piemontēta aktiera ļauni pāršķiebtā seja, taču izrādē no biedējošā vaibsta nav ne miņas. Maņjakova Aleksandrs ir cilvēciski saprotams un raisa empātiju. Gan ar labsirdīgo sejas izteiksmi un stipra vīra nesatricināmo stāju, gan ar intensīvo garīgo dzīvi. Ne velti Brekte pūķa centrālajai galvai piezīmējis gan velna ragus – noziedznieks taču! –, gan svētā oreolu.

Izvēles iespēja

Izrādes pasaule, kaut iesprostota Aktieru zāles šaurajā spēles laukumā, ir ietilpīga. Arī neviendabīga, pēc cēloņu un seku principa nesakārtota, neparedzama un, liekas, tīši samētāta. Tāpat kā dzīve, starp citu. Šāds iespaids rodas gan tāpēc, ka luga, režisors un aktieri skatītājiem līdz ar darbības personām liek ceļot laikā turp un atpakaļ, pārlecot pāri gadu desmitiem, gan tāpēc, ka no reālas nozieguma vietas, izmeklētājas darba kabineta vai Volkeviča dzīvokļa periodiski tiek ievesti varoņu garīgajā telpā un konfrontēti ar viņu atmiņām, jautājumiem, šaubām un iztēles ainām. Turklāt neaizmirstot atgādināt, ka esam teātrī, kas nav dzīves spogulis, bet vieta, kur no dzīves atlūzām un nospiedumiem tiek konstruēta jauna realitāte.

Ko cilvēks šajā realitātē var? Visu un neko. Izrādes veidotāji domā, ka var izdarīt izvēli. Par to arī stāsts, kuru uz priekšu virza Ritas un Aleksandra interese vienam par otra izvēles motivāciju. Jautājums "kāpēc?" tiek uzdots gan lugas tekstā, gan neizteikts nolasāms Paulas un Maņjakova ķermeniskajā eksistencē, kur abi ievēro piesardzīgu distanci, bet vienlaikus jūtama vēlme paspert soli tuvāk, lai saprastu, rastu izskaidrojumu tam, kas īsti nav izskaidrojams.

Izrādes veidotāji nereflektē par padomju režīmu, uz kura fona veidojas Ritas karjera. Nekavējas pie rūgtuma, kāds viņai varētu būt no represijām cietušo vecāku dēļ. Nekavējas, šķiet, tāpēc, ka viņus primāri interesē cilvēka faktors – spēja īstenot savus mērķus un godīgi darīt savu darbu neatkarīgi no sociāli ekonomiskās formācijas. Cilvēks dzīvo tikai vienu reizi un neizvēlas laiku, kurā piedzimt, bet to, kā veidot attiecības ar šo laiku, viņš var izvēlēties. Vai var? Paulas Rita ir izvēlējusies būt atbildīga un savaldīga, šad tad viņā uzbango azartisks lepnums par paveikto vai acis iespīdas neatlaidīgā vēlmē aizrakties līdz pašiem patiesības pamatiem, bet ar pašanalīzi viņa, šķiet, nenodarbojas. Taču uz to Ritu pamudina Aleksandrs, uzdodot jautājumus, ko viņa būtu varējusi uzdot pati sev. Mirkļiem liekas, ka Aleksandrs ir viņas *alter ego*. Tāpat kā viņa – Aleksandra *alter ego*.

Intrigējoša figūra

Mārča Maņakova Volkevičs ir intrigējoša figūra. Viņā pavīd kaut kas no Šillera "Laupītājiem". Ne bez pamata, jo lugas autors gan Ritai, gan pašam Volkevičam vairākkārt liek pieminēt Kaupēnu – nežēlīgu bandītu, kura tēls ar dziesmas starpniecību folklorizējies un iemantojis teju vai romantiskā varoņa oreolu. Kad Volkevičs atklāsmes priekā rāda grāmatas sējumu un uzvaroši ziņo, ka izlasījis Nīčes "Tā runāja Zaratustra", skatītāju zāli pāršalc saprotoši smieklī. Taču tēla konstruēšanā izrādes veidotāji nepaliek tikai pie romantisma literatūras stereotipiem, bet tiecas ieraudzīt lietu, parādību un cilvēka izpausmju dziļākos cēloņus. Gan sociālos, kā korupcija, dubulta grāmatvedība un galvenais – nabadzība, gan individuāli psiholoģiskos.

Nesen ausi aizķēra nejauši saklausīts **fragments** no radioraidījuma "Drošinātājs". Dīvs Reiznieks intervēja kādu latvieti, sakritības pēc arī Aleksandru, kurš Ukrainā palīdz evakuēt frontes līnijā ievainotos kareivjus. Tincināts par iemesliem, kāpēc nodarbojas ar tik bīstamu un riskantu lietu, Aleksandrs atbild, ka grib cīnīties pret netaisnību, bet pēc brīža piebilst, ka šie braucieni viņam dod adrenalīnu un, atgriežoties Latvijā, dzīve miera apstākļos kļūst baudāmāka – iegūst jaunas krāsas, garšas un smaržas.

Situācijas, protams, ir kardināli atšķirīgas: dzīvības glābšana karalaukā nav salīdzināma ar zagšanu, laupīšanu un slepkavošanu, bet kaut kas kopīgs tomēr ir – adrenalīns. Hormons, kas mobilizē ķermeni un sniedz spēku pieplūdumu, piešķirot dzīvei intensitāti. Maņakova Volkevičam adrenalīns nepieciešams kā gaiss, kā apliecinājums tam, ko var cilvēks, pat ja varēšana ved neceļos.

Kāds varētu būt

Izrādes sākumā uz garāžas durvīm projicējas izrādes veidotāju paziņojums, ka viss, ko redzēsim, ir iztēles auglis. Arī Volkeviča komandas biedri, ar kuriem tiekam iepazīstināti izmeklēšanas gaitā, projicēti attēlos uz sienas. Par tiem rūpējas aktrise Elza Rūta Jordāne. Ar projektoru klēpī viņa sēž skatītājiem priekšā uz grīdas un klikšķina kadru pēc kadra vai rakņājas pa garāžas krāmiem, liekot taujāt pēc šo darbību jēgas. Tomēr tās ir vienīgās epizodes izrādē, kuras rādās būt bezmērķīgas un vedina domāt par aktrises potenciāla veltīgu tērēšanu.

Elzai Rūtai Jordānei izrādē uzticēti ne tikai tehniski uzdevumi, bet arī vairākas lomas – gan tie nejaušie cilvēki, kuri "nav" pastrādājuši noziegumus, gan Aleksandra dzīvesbiedre Sniedze, kura ir norūpējusies par viņa nakts darbiem un drošību, gan meita Baiba, kura 20 gadus pēc izmeklēšanas ierodas pie Ritas, lai kaut jel ko uzzinātu par tēvu, kurš sodīts ar nāvi, pirms viņa spējēja piedzimt.

Jordānes Baiba, jūtīga, temperamentīga un viscaur mūsdienīga meitene, pagātnes izzināšanā metas ar entuziasmu. Baibai izrādē atvēlēta tāda kā katalizatora loma. Viņa ir līdzīgā pozīcijā kā skatītājs, kurš grib uzzināt, kas par cilvēku bija Volkevičs un ko par to visu saka izmeklētāja Rita. Bet Rita saka ne gluži to, ko varētu sagaidīt. Rita stāsta par Volkeviča cilvēciskumu un sajūsminās par viņa attapību un izdomas bagātību zādzību plānošanā. Sanita Paula trāpīgi atklāj Ritas neviennozīmīgo attieksmi pret Aleksandru. Stāstot par viņa "varoņdarbiem", Rita pamazām aizraujas, iedegas, sajūsminās, līdz atjēdzas, ka runa ir par noziedznieku, nevis varoni. Taču Baiba šajā aizrautībā ierauga ko sev ļoti svarīgu – Aleksandru, kāds viņš būtu varējis būt, ja neizvēlētos nebūt.

Melodrāma un stāsts, kas nav par pagātņi

Izrādes veidotāji nevairās no melodrāmas. Tēva un meitas – Maņjakova un Jordānes – satikšanās iztēles telpā ir aizkustinoša, jo atklāj gan sakāpinātas, kaut slāpētas emocijas, gan tiecību pēc morāla taisnīguma, kas nepārklājas ar taisnīgumu juridiskā izpratnē.

Neesmu pārliecināta, ka citām, jaunākām vecuma grupām piederīgi skatītāji jutīsies izrādes uzrunāti tikpat lielā mērā kā šo rindu autore. Kaut gan – kas zina. Izrāde pilnīgi noteikti nav par pagātņi. Vai nav tikai par pagātņi. Piedodiet didaktisku atgādinājumu, bet liktenīgas izvēles priekšā cilvēks turpina būt arī šodien.